

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ СЕРЕД ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНОСТІ

На підставі аналізу різних типологій правових сімей установлено, що національну правову систему України потрібно вважати правовою системою перехідного типу, що прагне до романо-германської правової сім'ї і є її своєрідним асоційованим членом. Обґрунтовується, що правова система України належить до східноєвропейської групи романо-германської правової сім'ї.

Ключові слова: правова система, правова сім'я, східноєвропейська правова сім'я, слов'янська правова сім'я, євразійська правова сім'я, романо-германська правова сім'я.

Розкриваючи питання щодо визначення місця національної правової системи України на правовій карті світу, зазначимо, що в юридичній літературі не існує одностайності думок науковців з приводу характеристики сучасних правових систем постсоціалістичних країн Східної Європи.

Яким же шляхом трансформуватися: приєднатися до однієї з функціонуючих правових сімей сучасності чи піти своїм шляхом, створюючи євразійську правову сім'ю? Більшість учених переконані, що тенденції розвитку правових систем цих держав дають можливість вважати, що вони рухаються у напрямку приєд-

нання до германської підгрупи в сім'ї романо-германського права. Слід при цьому визнати факт, що вони вже поступово відійшли від свого соціалістичного минулого [2, с. 19].

Окремі аспекти вказаної проблеми вже досліджувалися такими теоретиками права, як С. С. Алексєєв, Х. Бехруз, Л. А. Луць, Н. М. Оніщенко, О. В. Малько, М. І. Матузов, М. М. Марченко, А. Х. Саїдов, В. М. Синюков, Ю. О. Тихоміров та ін.

Правові системи більшості країн пострадянського простору вже відповідають 2-м із 4-х основних вимог, що висуваються до правових систем сім'ї романо-германського права, а

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

саме методологічній та інфраструктурній вимогам. За цими критеріями сучасні правові системи держав пострадянського простору відрізняються від сім'ї романо-германського права лише деякими особливостями.

Однак деякі правознавці мають іншу думку. Наприклад, С. С. Алексєєв підкреслює, що національні правові системи цих країн належать до окремої правової системи, яку він іменує «система традиційного невіддиференційованого типу» або «Право Сходу», оперуючи фактично новим терміном для позначення вказаних правових систем – «візантійське право». «Візантійське право», спираючись на постулати православ'я, з огляду на його зовнішні форми відрізняється розкішшю і прикрашенням, вражаючою здатністю створювати видимість, тобто це такий пишний, величний і благовидний фасад, за яким у кінцевому підсумку творить свої справи влада азіатсько-теократичного типу – влада з переважними авторитарними характеристиками [1, с. 73]. Ця позиція фахівця (щодо «візантійського права») викликала активну дискусію в наукових колах, насамперед з історико-правового змістовного боку названої гіпотези [12, с. 26].

На нашу думку, можна виокремити 4 концепції належності правової системи України до певної сім'ї – слов'янської, євразійської, романо-германської і східноєвропейської. Крім того, деякі дослідники обґрунтовують тезу, що національна правова система України тягнє до східноєвропейської правової традиції й повертається в сім'ю романо-германського права. Розглянемо ці концепції докладніше.

З точки зору В. М. Синюкова, культурно-історична специфіка правових цінностей слов'янських країн дозволяє вести мову про самостійну *слов'янську правову сім'ю*, провідним елементом якої є правова система Росії. Пояснюючи самотність слов'янської правової сім'ї й російської правової системи, вона пов'язує її з державністю південних і східних слов'ян, що склалась у VI – IX століттях, із самостійною культурною традицією цих народів, із впливом Візантійської імперії, яка тривалий час була оплотом православ'я і східноєвропейської культури [12, с. 208].

Основним доводом на користь виокремлення вітчизняної правової системи як відносно самостійної правової сім'ї є наявність слов'янської правової спільноти, яка ґрунтується

на «значній культурно-історичній специфіці правових цінностей слов'янських країн», на глибинних «національних, духовних, історичних, соціальних і юридичних підставах у правовій культурі Росії й у низці східноєвропейських країн» [12, с. 209].

Прихильники віднесення правової системи України до *слов'янської правової сім'ї* виходять із того, що ця правова сім'я, як самостійна гілка правової цивілізації, має такі особливості:

- самобутність російської державності, яка не зникає навіть після тривалих і масових запозичень іноземних управлінських і конституційних форм;

- специфічні умови економічного прогресу, для яких характерним є спирання на колективні форми господарювання;

- формування особливого типу соціального статусу особистості, для якого притаманною є перевага колективних елементів правосвідомості й негнучкість ліній диференціації особистості й держави;

- тісний зв'язок традиційної основи права й держави зі специфікою православного напрямку християнства з його акцентами не на мирському життерозумінні Бога й людини (ка-

толицизм), тим більше не на благословенні й корисливості (протестантизм), а на духовному житті людини з відповідними етичними нормами (некорисливість, благочестя тощо);

- успадкування через Візантію законодавчих традицій римського права [12, с. 214, 215].

З погляду деяких учених, подібні характеристики тією чи іншою мірою притаманні не лише російській, а й українській правовій культурі.

Виражаючи своє ставлення до ідеї виокремлення слов'янської правової сім'ї поряд з іншими сім'ями на підставі нових, уточнених критеріїв, зауважимо, що вона, безумовно, заслуговує всілякої підтримки, подальшого вивчення й розвитку. Ті державні, соціально-економічні, духовні, етнічні й релігійні чинники, що зумовлюють спільність правових систем слов'янських народів та їх самобутність стосовно правових систем інших держав, повинні завжди враховуватись. Однак, запроваджуючи етичні, релігійні та інші уточнені критерії щодо процесу виокремлення національних правових систем слов'янських народів в окрему правову сім'ю, для послідовності ми маємо зробити те ж саме і щодо правових систем інших країн (при-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

міром, арабських). Інакше це буде вирішення приватного, «слов'янського» питання, а не загальної наукової проблеми, що стосується типології правових систем усіх без винятку держав [8, с. 570, 571].

Отже, кожна національна правова система є самобутньою, унікальною, хоча й кожна має спільне (ознаки й риси) з іншими системами. Одні правові системи мають більше спільностей, інші, навпаки, є більш специфічними, наділені власними особливостями [4, с. 572].

Деякі вчені відносять правову систему України до *євразійської правової сім'ї*. Як вважає Ю. М. Оборотов, утвердження самостійності існування вказаної сім'ї пов'язано зі збереженням національної правової культури України, що не може бути підірвано ні правовою акультурацією на фоні здійснення ідей входження до Європейського Союзу й Ради Європи, ні побудовою законів між правовими системами, що становлять євразійську правову сім'ю. Українське право, з точки зору теоретика, має складну «метафізику» [6, с. 24, 25], фундаментальна особливість якого полягає в тому, що сутність права дуже важко ідентифікується його формою. Характерними рисами вітчиз-

няного права як феномену української ментальності є:

- перевага у джерелах російської правової свідомості не формально-догматичних і природно-практичних чинників, а морально-етичних і духовно-релігійних явищ людського буття;

- генеза правової свідомості головним чином шляхом безпосереднього входження в сутність життя, а не через засвоєння якоїсь раціональної схеми поведінки, зовнішнього наказу чи авторитету;

- наявність власного, структурно неповторного набору виразних засобів права, у тому числі неформальних, прямо пов'язаних із суспільною свідомістю й поведінкою регуляторів, що відрізняються від класичних техніко-кодифікаційних систем зарубіжних країн.

Специфічними принципами права в євразійській цивілізації є акцент на обов'язках, а не на правах громадян, пріоритет інтересів держави перед інтересами громадян, тенденція єднання права й ідеології, брак чіткої межі між публічним і приватним правом та ін.

Думку про те, що російська й українська правові системи утворюють особливу євразійську правову сім'ю, що відрізняється від романо-германської та інших правових сімей,

підтримують автори монографії «Российское государство и правовая система. Современное развитие, проблемы, перспективы» за редакцією Ю. М. Старілова. На їх думку, саме врахування російської правової ментальності, її правовокультурних традицій надає підстави для висновку про це [9, с. 301]. Визначальними чинниками виокремлення пострадянських правових систем у самостійну правову сім'ю, як вважають дослідники, служать не тільки формальні критерії як сукупність джерел права або провідних інститутів і галузей, а історична генеза національних правових систем, спільність багатьох соціальних, політичних, структурних і спеціально-юридичних характеристик національного права, глибинних історичних, культурних та етнічних традицій, зумовлених тривалим періодом перебування республік у складі СРСР, їх асиміляцією з російською правовою культурою й національною ментальністю їх народів [9, с. 302].

Знання російський теоретик права Ю. О. Тихомиров, вивчаючи проблеми порівняльного правознавства, справедливо зауважив, що кожна держава у процесі історичного розвитку накопичувала, зберігала і примножувала свої пра-

вові концепції, традиції правової культури, специфічні правові інститути. Кожен народ має власну так звану «правову візитну картку» [11, с. 176]. Це те, що відомі німецькі дослідники проблем порівняльного правознавства та приватного права К. Цвайгерт і Х. Кьотц назвали «правовим стилем» [15, с. 107, 108].

Поглиблене вивчення стилю правових систем України, Росії та інших республік колишнього СРСР, як і будь-якої правової системи, не тільки відкриває об'єктивні правові закономірності розвитку соціуму, а й відбиває історичну традиційність взаємозв'язку держави й особи, держави й суспільства і разом із тим надає можливості останньому визначитися з місцем і роллю в історії людства.

Частина науковців вважає, що республіки колишнього СРСР, в тому числі й Україна, зі своїми правовими системами входять до *сім'ї романо-германського права*, пояснюючи це тим, що вони належали до романо-германської правової сім'ї історично [14, с. 556, 557]. Звичайно, соціалістичні революції, які відбувалися в зазначених державах, трансформували їх правові системи. Проте основні відмінності соціалістичного права і романо-германського, на думку цих уче-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

них, містилися в царині правової ідеології (пріоритет інтересів держави над правами індивіда, заборона приватного права, визнання керівної ролі Комуністичної партії тощо). Ця різниця зникає з відмовою республік від соціалістичного шляху розвитку.

Як зазначають Р. Давід і К. Жоффре-Спінозі, Україна й Росія завжди входили в романно-германську правову сім'ю. Російська юридична наука чимало запозичила з візантійського права (тобто з римського) і з країн континентальної Європи, які дотримуються теж романської системи. Правда, існували оригінальні руські звичаї й акти, що діяли у XVIII ст., оригінальні французькі й німецькі звичаї та ордонанси. Але як і у Франції й Німеччині у XVIII ст., в Росії не існувало ніякої іншої правової науки, окрім романської [3, с. 192]. Отже, категорії українського права охоплюються романською системою. Концепцією права, прийнятою у вітчизняних і російських університетах і в юридичній практиці, була романська концепція [4, с. 580]. Російські й українські юристи ніколи не вважали право продуктом судової практики. Як і німецькі та французькі правники, норми права вони також розглядали як норми поведінки, що призна-

чаються індивідам, формулювати які належить доктрині або законодавцеві, а не судді [3, с. 118; 4, с. 580]. Як підкреслював Р. Давід, колишні республіки СРСР не мали кодексів, настільки повних, як інші країни Західної Європи, але «готові були їх мати» [3, с. 118].

М. Антокольська підкреслює, що право колишніх радянських республік відносять до законодавчої традиції країн Заходу, що видно з історичних і філософських коренів. Навіть тоталітаризм радянської доби (як і нацистська ера) «була доволі західним феноменом» [16, Р. 392].

Правова система України є складовою частиною сучасного європейського права, що є природним. За період своєї історичної етногенези український народ виявив себе органічним складником європейської спільноти. Ці народи, попри всю складність політичних взаємовідносин, створювали спільну культурну й політико-правову спадщину. Через своє географічне й геополітичне положення Україна перебувала у сфері перехресних впливів азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи їх. І все ж вирішальним вектором її соціокультурної й політико-правової орієнтації

була європейська цивілізація, що першим аргументовано довів М. С. Грушевський. До кінця XVIII ст. і державність, і правова система України зазнавали відчутного впливу правового поля загальноєвропейської цивілізації, хоча й із самобутніми особливостями в державно-правовому розвитку [7, с. 233].

Як засвідчує А. В. Міцкевич, Україна й Росія навряд чи зможуть обрати «самобутній» досвід без орієнтації на міжнародний розвиток права, не ризикуючи знову опинитись у міжнародній ізоляції. На нашу державу чекає життя не в якійсь особливій правовій сім'ї, а у співдружності і взаємодії з усіма правовими системами світу [5, с. 19].

Для цього правові системи України й Росії, звичайно ж, повинні йти своїм шляхом, але разом з основними правовими системами сучасності. При цьому не слід уникати орієнтуру на міжнародно-правові передові зарубіжні юридичні стандарти, зокрема, романо-германської правової сім'ї. Такої ж думки й М. М. Марченко у твердженні, що немає потреби доводити, що право колишніх радянських республік історично, географічно, а частково навіть духовно знаходиться ближче до романо-германського права,

аніж до інших правових сімей і систем права. Більше того, на його переконання, з розвитком законодавства (в основному у виді нових правових актів) російське й українське право, як про це свідчать численні факти, все більше з ним зближується і тим самим активно збагачується. Однак це не дає ніякого приводу для категоричного віднесення правових систем цих республік до романо-германської правової сім'ї, отождоження або розчинення права російського в романо-германському [8, с. 594].

Достатньо важливим, з погляду цього правознавця, при такій взаємодії російської правової системи з романо-германською правовою сім'єю не тільки зберігати її самобутність, а й посилювати її потенційні можливості, з тим щоб це був процес саме взаємної інтеграції, природного зближення, а не одностороннього поглинання та поступового подавлення самобутності й можливостей однієї правової системи іншою або правовою сім'єю.

Як підкреслює А. Х. Саїдов, саме романо-германська правова сім'я надає Росії й Україні не тільки історично виправданий, узгоджений набір юридичних конструкцій (праворозуміння, система і джерела права, правозастосування

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

тощо), а й інші переваги, пов'язані з визнанням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права частиною правових систем цих двох держав [10, с. 377, 378].

Усі наведені міркування й аргументи свідчать, що вибір романо-германської правової сім'ї для України й Росії у XXI ст. в основному залишається правильним.

Наголосимо, що у правовій літературі можна зустріти й інші погляди вчених, які правову систему України відносять до *східноєвропейської правової сім'ї*, що сформувалася в рамках східноєвропейської правової традиції. Їх твердження ґрунтуються на аналізі періоду формування традиції права в Україні і становлення світоглядних засад національної правової системи. Виходячи із цього сучасну правову систему України, як і інші східноєвропейські правові системи – Росії, Беларусі, вони відносять до особливої, східноєвропейської групи романо-германської правової сім'ї [13, с. 69]. Ці правові системи перебувають на перехідній стадії розвитку й деякою мірою зберігають риси тієї колишньої системи, з якої вони походять. Чим це можна підтвердити? Якщо ставити акцент на панівній правовій культурі та правосвідомості,

то Україна дійсно має свою самобутність, що характеризується слов'янськими коренями. А якщо вважати домінуючою юридичну техніку (структуру джерел і системи права, особливості способів тлумачення і процесу правозастосування), то вона має всі риси, характерні для романо-германської правової сім'ї [7, с. 233, 234].

Головними рисами східноєвропейської традиції права є: а) обмеженість світоглядного підґрунтя права, як правило, християнським ученням у його православній інтерпретації або вченням, що нагадує його; б) схильність до тлумачення права як позитивного закону, зміст якого зумовлено не стільки природними приписами, скільки потребами суспільства, які найкраще знає держава; в) організація і проведення законотворчих, дослідницьких та інших робіт у галузі права за ініціативою «зверху»; г) обмеженість творчих пошуків і як результат – втрата належного авторитету і значення юриспруденції; д) побоювання надмірного розширення сфери приватноправового регулювання, прагнення забезпечити максимально можливі контроль і втручання держави у відносини приватних осіб; е) акцентування уваги головним чином не на

правах, а на обов'язках учасників правовідносин та ін.

Спираючись на наведене, слід констатувати, що українська правова традиція є могутньою, унікальною, сформованою тисячоліттями, що зберігала самобутність і своєрідність, незважаючи на всі державні, політичні, економічні й соціальні катаклізми. І не варто їй побоюватися причислення до західної традиції, зарахування до романо-германської правової сім'ї. Тисячолітня історія України довела, що це ніскільки не вплине на її характер і значущість. І не треба заперечувати минулого, що колись існувало, а є сенс із багатой культурно-правової традиції України взяти основне, найкраще, зуміти його зрозуміти й гідно оцінити, а негативні риси спробувати нівелювати. Історико-культурному чиннику необхідно приділяти особливу увагу, але не в плані змін чи нової інтерпретації, а в розумінні істинного смислу традицій, менталітету, укладу життя, інститутів української правової традиції. Саме це дозволить зберегти унікальність і своєрідність, які неможливо знищити ніякими реформами чи законодавчими актами. З урахуванням цього можна стверджувати, що *правова система України тяжіє до схід-*

ноєвропейської правової традиції й повертається в сім'ю романо-германського права.

Головним орієнтиром у поступовому приєднанні правової системи України до сім'ї романо-германського права має стати принцип верховенства права, мета якого – не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого законами та іншими нормативними актами, встановленими державою, а утвердження такого правопорядку, який обмежує свавілля державної (передовсім виконавчої) влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми.

Отже, відповідь на запитання, до якої ж правової сім'ї слід відносити Україну, залежить від того, яким правовим шляхом іде наше суспільство, від здійснюваної в державі правової політики, яка відбивається у прийнятих політико-правових рішеннях, законодавстві, правових цінностях, напрямках професійної підготовки юристів та ін. Правова політика України дозволяє зробити висновок про її європейський вибір. Стратегічний напрямок сучасної української держави – входження до європейського простору – є об'єктивно й історично зумовлений її національним, культурним і правовим розвитком.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Список літератури: 1. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи: моногр. / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2000. – 256 с. 2. Бехруз Х. К вопросу плюрализма теоретических концепций классификаций постсоветских правовых систем / Х. Бехруз // Держава і право: зб. наук. пр. – Вип. 20. – К.: ІДП НАН України, 2003. – С. 18-29. 3. Давид Р. Основные правовые системы современности: моногр. / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 399 с. 4. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение : учебник. – [2-е изд., перераб. и доп.] / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2011. – 784 с. 5. Мицкевич А. В. Источники (формы выражения) права российского: Историко-теоретический очерк / А. В. Мицкевич // Закон: создание и толкование. – М.: Норма, 1998. – С. 17-32. 6. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии: моногр. / Ю. М. Оборотов. – Одесса: Юрид. лит., 2001. – 147 с. 7. Правовые системы сучасності: навч. посіб. [для магістратів права] / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Юрид. думка, 2012. – 492 с. 8. Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. М. Н. Марченко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Норма : ИНФРА – М.: 2012. – 784 с. 9. Российское государство и правовая система: Современное развитие, проблемы, перспективы / под ред. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1999. – 704 с. 10. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М.: Юристъ, 2004. – 448 с. 11. Синюков В. Н. Правовые системы и правовые семьи / В. Н. Синюков // Теория гос-ва и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1995. – 454 с. 12. Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – [2-е изд., доп.]. – М.: Норма, 2012. – 672 с. 13. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира: учебник [для студ. вузов]. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2008. – 464 с. 14. Скакун О. Ф. Теория государства и права: (Энциклопед. курс): учебник / О. Ф. Скакун. – Х.: Эспада, 2005. – 657 с. 15. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: – [В 2-х т. – Т. 1: Основы] / пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 479 с. 16. Antokolskaia M. Russian Law from a Comparative Law Perspective. / M. Antokolskaia. – Moskva, 2006. – P. 392.

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ СРЕДИ ПРАВОВЫХ СИСТЕМ СОВРЕМЕННОСТИ

Хаустова М. Г.

На основании анализа различных типологий правовых семей установлено, что национальную правовую систему Украины необходимо считать правовой системой переходного типа, стремящейся к романо-германской правовой семье и являющейся ее своеобразным ассоциированным членом. Обосновывается, что правовая система Украины относится к восточноевропейской группе романо-германской правовой семьи.

Ключевые слова: правовая система, правовая семья, восточноевропейская правовая семья, славянская правовая семья, евразийская правовая семья, романо-германская правовая семья.

THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE AMONG LEGAL SYSTEMS OF THE PRESENT

Haustova M. G.

Based on the analysis of different typologies of legal families it was found that the national legal families it was found that the national legal system of Ukraine should be considered the legal system of the transitional period, striving for Romance and German legal family and being its original associated member. It is justified that the legal system of Ukraine refers to the group of Romance and German legal family of Eastern Europe.

Key words: Legal system, legal family, legal family of Eastern Europe, Slavonic legal family, Eurasian legal family, Romance and German legal family.

Надійшла до редакції 17.02.2013 р.

УДК 340.15:340.11

Д. А. Шигаль,
*канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

ЩОДО ПІДСТАВ ВИОКРЕМЛЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ

У даній статті досліджується вплив предметної сфери науки історії держави і права на її методологію. Робляться висновки про інтегративний характер історико-правової науки й необхідність розробки нового засобу спеціально-наукового пізнання – історико-правового порівняльного методу. Розглядаються варіанти вирішення низки важливих методологічних проблем, пов'язаних з більш чітким розмежуванням предмета й методу історичної, правової та науки історії держави і права.

Ключові слова: порівняльний метод, історико-правовий порівняльний метод, порівняльно-правовий метод, порівняльно-історичний метод, історико-правова наука, порівняльне правознавство.

За влучним твердженням відомого правознавця М. М. Файзієва, у науці існує певна закономірність: у період її розвитку суттєво зростає увага до методологічних проблем, що зумовлено перш за все збільшенням кількості й ускладненням завдань, які стоять перед ученими [21, с. 4]. Спираючись на це міркування, слід констатувати той факт, що вітчизняна наука історії держави і права в останні роки демонструє стійкі тенденції якщо

і не бурхливого свого розвитку, то, принаймні, якісного оновлення традиційних підходів до вивчення історико-правової реальності. Розроблення методологічних проблем є необхідною умовою еволюції цієї науки. Будучи невід'ємною частиною історико-правової науки, методологія історії держави і права спрямована на обґрунтування історичного знання й забезпечення його основоположними принципами й методами наукового пізнання. Характерно, що